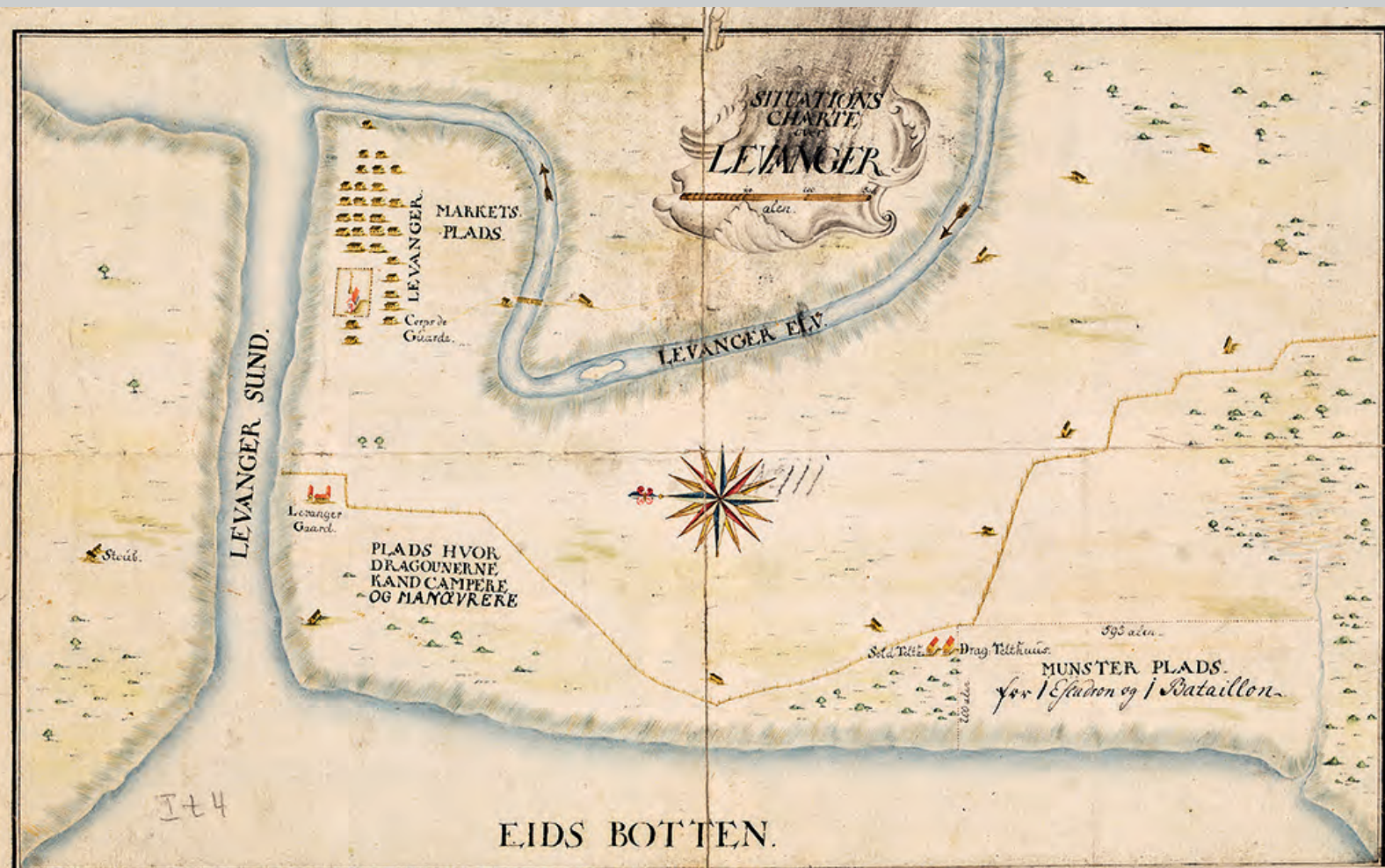

HEIMEN

Lokal og regional historie

3/2018

Heimen

3–2018, årgang 55

www.idunn.no/heimen

Heimen er det sentrale vitenskapelige tidsskriftet for lokal og regional historie. Tidsskriftet har vært organ for Landslaget for lokalhistorie siden stiftelsen i 1922.

Heimen har som mål å publisere studier over lokale samfunn eller fenomener som kan kaste lys over større enheter eller spørsmål. Redaksjonen har som ambisjon å løfte fram nye temaer som er i forskningsfronten innenfor feltet og legger vekt på det nyskapende både med hensyn til teorier og metode. Gjennom artikler, debattinnlegg og bokmeldinger avspeiler tidsskriftet hele landet, men redaksjonen holder også åpent for relevante internasjonale bidrag. Lokal- og kulturhistorisk interesserte med ulik bakgrunn og fra ulike fag er velkommen som bidragsytere.

REDAKTØRER

Aud Mikkelsen Tretvik
Hilde Gunn Slottemo
Merete Røskaft
Hanna Mellemsether

REDAKSJONSSEKRETÆR

Kaja Fremstad
Siv Randi Kolstad
Tone Østerli

REDAKSJONSRÅD

Finn-Einar Eliassen, Tønsberg
Lars Gaute Jøssang, Bergen
Knut Sprauten, Oslo
Liv Helene Willumsen, Tromsø
Line Grønstad, Oslo
Steinar Aas, Bodø

Sats: Laboremus Sandefjord AS
ISSN Online: 1894-3195
DOI: 10.18261/issn.1894-3195

Heimen utgis av Landslaget for lokalhistorie i samarbeid med Universitetsforlaget. Tidsskriftet mottar støtte fra Nasjonalt tidsskriftkonsortium for humaniora og samfunnsvitenskap.

Forsidebilde: Militærkart over Levanger fra ca. 1700. Kilde: Levanger kommune,
<http://www.levanger.kommune.no/Prosjekt/Levanger-sentrum---fredning/Historisk-bakgrunn-karttegninger/>

© Universitetsforlaget 2018 / Scandinavian University Press

Innhold

LEDER

- Frå redaksjonen 209
Hanna Mellemsether
Merete Røskaft
Hilde Gunn Slottemo
Aud Mikkelsen Tretvik

ARTIKLER

- I utkanten av konfliktene 211
En tverrfaglig studie av 1600–1700-tallets kriger og konflikter på kontinentet og deres innvirkning på en liten gård med lokalsamfunn innerst i Trondheimsfjorden
Are Skarstein Kolberg
- Ville vekster til hverdags og fest 232
Endringer i matkulturen i sørnorske bygder 1850–1950
Åshild Danielsen
- Lokale organisasjoner med en nasjonal overbygning.
Brannkassene og Samtrygd 1914–1939 247
Harald Espeli
- Gjenopplivingen i arkivet 264
Narrativ polyfoni som didaktisk tilnærming i historiefaget
Ine Fintland

BOKMELDINGER

- Nils Kolle, Alf Ragnar Nielssen, Atle Døssland og Pål Christensen:
Fish, Coast and Communities: A History of Norway 279
Sarah Dahle Hermanstad
- Alan Hutchinson og Åsa Elstad: I amtmannens dager.
Nordlands historie 2: 1600–1900 283
Ida Bull
- Gudmund Harildstad og Kristoffer Kruken: Heime og ute. Brevskifte mellom
Ivar Kleiven og Kristian Prestgard 1886–1932 286
Torveig Dahl
- Linda Stewart: Amerikabrev 289
Tove Ingebjørg Fjell

I utkanten av konfliktene

En tverrfaglig studie av 1600–1700-tallets kriger og konflikter på kontinentet og deres innvirkning på en liten gård med lokalsamfunn innerst i Trondheimsfjorden

On the Outskirts of Conflict

Are Skarstein Kolberg

Arkeolog (MA), Institutt for arkeologi og kulturhistorie, NTNU Vitenskapsmuseet

E-post: arekolberg@gmail.com

ABSTRACT

The article deals with the outskirts of European great power conflicts aiming to analyse how continental conflicts and wars affected settlements beyond their epicentres, on the fringes of Europe as it were. One aim is to analyse to which extent civilian populations on the outskirts experienced these conflicts but also to which extent communities were shaped by them, directly as well as indirectly. The main conflict of study is the Thirty Years' war as this was the period in which the fortress of Skånes, the case study presented in the article, was first commissioned.

The fortress of Skånes in Levanger will be used as a backdrop against which these conflicts will be studied. The actual confines of the fortress throughout its different phases, from its construction in 1643 up to its decommissioning and subsequent demolition in 1747, will be used in an attempt to measure the overall impact on society. The idea is that the size of the fortress mirrors the gravity of the situation and the perceived threat.

There are written sources in the form of archives and tax registers which can give good indications of the overall situation but as for more specific events, data is sometimes scarce. There is however, ample military cartographic material. These maps will be used in an interdisciplinary analysis together with archaeology and the written sources to try to glean a clearer picture of the different phases that will be dealt with in this paper. By archaeology is first and foremost meant the visible remains in today's landscape, as finds remain few, or they are simply not turned in and recorded, as the Norwegian heritage legislation does not cover stray finds from after the Reformation. By visible remains is meant earthworks and traces of bastions; the barrel-vaulted cellar of the powder magazine still remains under a present-day farm house.

INNLEDNING

Artikkelen omhandler europeiske kriger og storkonflikter og hvilke følger de fikk for utkantene av Europa, enten direkte eller indirekte. Trettiårskrigen vil bli brukt som utgangspunkt, men også andre konflikter vil bli trukket inn. På mange måter er det vanskelig å skille europeiske konflikter og kriger fra hverandre, da mange synes å henge sammen på én eller annen måte. Eller man kan ha lengre konflikter, som Trettiårskrigen, som består av en rekke mindre kriger og slag.

Trettiårskrigen (1618–1648) fikk store konsekvenser for Europa. Flere stormakter, så vel som mindre stater med stormaktambisjoner, ble trukket inn. Danmark gikk inn på protestantisk side i 1625, og var teknisk sett på samme side som Sverige. Men motivene for å gå inn var rivaliserende, da det handlet om å bygge seg opp en europeisk maktbase. I Skandinavia lå de i en latent konflikt som skulle blusse opp i en grensekrig mellom 1643 og 1645, kjent som Hannibalfeiden. Maktkampen på kontinentet var en medvirkende årsak, men like viktig var Øresundtollen, som Danmark påla varer til og fra Sverige.¹ Trettiårskrigen føyer seg dermed inn i en rekke konflikter mellom Danmark-Norge og Sverige, som igjen har satt sine spor på gården Skånes i Levanger.

Skånes skanse i Levanger vil bli presentert som en kasusstudie som krigene og konflikten danner et bakteppe for. Det var nettopp under Trettiårskrigen at skansen først ble påbegynt, da nærmere bestemt under Hannibalfeiden. Dermed blir Trettiårskrigen brukt som et utgangspunkt. Målet er å kunne utlede noe om hvordan skansen har sett ut i de ulike fasene som blir presentert i kasusstudien, og om de kan ses i sammenheng med ufreden ute i Europa. Størrelsen på skansen i de ulike fasene vil deretter bli sammenlignet med tilgjengelig informasjon om beskatning og belastning på lokalbefolkningen ved og rundt skansen, blant annet tvangsflytting av bønder og båndlegging av jordbruksareal. Ideen er med andre ord at skansens utvikling og fysiske størrelse direkte speiler europeiske krigers og konflikters innvirkning på lokalbefolkningen. En liten skanse legger beslag på mindre jord og ressurser enn en stor skanse, men speiler også et mindre trusselbilde. Situasjonen ved Skånes er representativ for andre steder i Norge hvor det ble bygd befestninger.

Artikkelen er tverrfaglig. I analysen vil skriftlige kilder, kartografisk og arkeologisk materiale bli sammenlignet. Med arkeologisk materiale menes først og fremst de synlige sporene i landskapet som består av jordvoller og spor etter bastioner. Men det finnes også en bevart kruttkjeller med krysshvelv under ett av uthusene på gården Vestre Skånes som ble etablert etter at skansen ble revet i 1747. Det finnes også enkelte løsfunn som kuler og mynter (figur 13), men det antas at det er funnet langt mer enn det som er kjent. Det er blitt søkt med metaldetektor på jordene rundt skansen, men problemet er at funn fra etter reformasjonen, i Norge er dette 1537, ikke er automatisk fredet og innleveringspliktig. For mynter gjelder bestemmelsen til og med 1650 (kulturminneloven § 4 og 12). Dermed finnes det ingen oversikt som kan brukes videre i vitenskapelige arbeider. Ansamlinger av mynter fra en periode, i likhet med muskettkuler, kan være en god indikator på aktivitet som kan knyttes til skansen, da spesielt med tanke på områder hvor det ikke har ligget noen gård i nyere tid før skansen ble bygd. Et forslag til videre undersøkelser ville være å undersøke skansen og jordene rundt med georadar, da for eksempel

1. Lindegren 1995, s. 17–18.

med tanke på bastioner og løpegraver. Videre ville det ha vært interessant å foreta mindre utgravninger og ta ut daterbart materiale for å påvise forskjellige byggefaser. Resultatene kunne igjen ha blitt sammenlignet med kilder som kart for å kunne si noe mer om hvor stor skansen var til enhver tid, men også hvor den lå, et poeng som artikkelen kommer tilbake til.

For Levanger og Skogn finnes kilder som fogderegnskap og legderuller, men disse er ikke tilgjengelige for samtlige år. Det er lite tilgjengelig materiale som kan belyse det første byggeåret, det vil si 1643. Dette gjelder også for svenske og danske arkiv. Her vil det derfor bli benyttet sekundærkilder, deriblant lokalhistorisk materiale. Prestenes plikt til å føre kirkebøker blir først innført i Danmark i 1645, etter at kirken ble underlagt kongen, og i Norge blir de først vanlig langt senere. Men her er det forskjeller prestegieldene imellom. Mange kirkebøker er gått tapt, da de ofte forsvant med de ulike prestene.² For Skogn finnes ikke registrerte kirkebøker før fra midten av 1700-tallet og utover.

Det er særlig det kartografiske materialet som sier noe om selve skansen, og dermed fungerer artikkelen også som en vurdering av kart som kilder. Et problem her er at mange av kartene er blitt tegnet av danske og tyske offiserer, og dermed er navn blitt forvansket. Blant annet finnes det kart hvor Skånes blir skrevet *Skowenes*. Potensielt sett kan dette gjøre det vanskelig å spore opp materiale i arkiver, men også med tanke på å finne igjen lokaliteter i skriftlige kilder som også er skrevet av nevnte offiserer. Et annet problem som knyttet seg til kart, er at de ofte er blitt laget av folk som kun har basert seg på beskrivelser fra andre, og dermed blir en del detaljer feil. Altså vil det ofte være avvik mellom kart og terreng, noe som må tas hensyn til med tanke på kildekritikk.

EN GÅRD GJENNOM TIDENE – EN GJENNOMGANG AV DE ULIKE FASENE AV SKÅNES SKANSE

Skånes' geografiske beliggenhet

Skånes ligger i dag i Levanger kommune, omtrent seks kilometer nordøst for Levanger sentrum, på en landstripe ut mot Trondheimsfjorden. Da skansen ble oppført, var Skånes og Levanger en del av Skogn prestegjeld, som igjen var en del av *Stjør- og Værdal fogderi*. I dag er Skånes delt opp i tre gårder: Østre, Vestre og Søndre Skånes. Det er Østre som er den opprinnelige gården, mens Vestre ble til etter at skansen ble revet i 1747. Østre ligger oppe i åssiden ovenfor fjorden, mens Vestre ligger på en tange som stikker ut i vannet. Med tanke på spørsmålet om hvor mye av gården som ble påvirket av skansen, er det nødvendig å gå til de historiske kildene. Skånes skal ha blitt skilt ut fra gården Storborg og nevnes først i Aslak Bolts jordebok fra 1432,³ men her nevnes det ingen ting om at det var flere gårder. Dermed er det sannsynlig at det kun var mindre jordbruksareal som ble båndlagt av militære årsaker. Konsekvensene for bøndene som bodde på gården, må allikevel ha vært ille nok, da de mistet en viktig inntektskilde. Dette gir et brev datert til 1689 en indikator på. I brevet, skrevet av leilending Salomon Olufsen på Skånes, klager førstnevnte til stiftamtmanden på et vedtak om tvangsflytting på grunn av den militære aktiviteten. Olufsen fikk

2. Kiil 1969, s. 38–42.

3. Bolt 1997, s. 29B.

for øvrig medhold i klagen.⁴ Like viktig er det å se på følgene det militære nærværet fikk for hele regionen, blant annet ved at lokalbefolkningen måtte skaffe materialer til byggingen.

Skånes skanse i et større bilde: Fra Kalmarkrigen (1611–1613) til 1700-tallet

For å kunne si noe om det store bildet og dermed forstå Skånes skanse bedre, er det et poeng å se på de lange linjene. Skånes skanse ble etablert som et støtte- og forsyningspunkt for Stene skanse i Verdal, en skanse som ble opprettet allerede i 1611 i forbindelse med Kalmarkrigen. Stene fikk senere funksjon som en viktig grensefestning etter at Jämtland og Härjedalen ble underlagt Sverige.⁵ Det er med andre ord Stene som legger grunnlaget for den senere skansen på Skånes, som i 1611 kun var en liten gård skilt ut fra gården Storborg. Men senere skulle det militære nærværet i Skogn og rundt Levanger ta seg opp. Foruten skansen på Skånes var det militærleir og mønstringsplass på jordene ved Levanger gård (nå Mo gård), som det framgår av et militærkart fra omtrent 1700 (figur 1). Det finnes til og med militærkart som antyder at den forhistoriske bygdeborgen Halssteinen kan ha blitt benyttet, i alle fall planlagt, som et støttepunkt og kanonstilling.⁶ Med andre ord er det mulig ut ifra kartene og byggingen av Skånes skanse å spore et stadig økende trusselbilde og dermed også et økende militært nærvær. Det har begynt ved at bøndene ved Stene har fått merke det militære nærværet til at bondebefolkningen i større deler av hele Trondhjems len har fått merke det, blant annet i form av økonomiske byrder. Det gikk ikke kun ut over småbønder, også storgårder kunne bli rammet. Etter Armfeldts felttog i 1718 ble Thomas Jelstrup ved Levanger gård sittende igjen med et tap på 2860 riksdaler, tilsvarende enorme mengder husdyr.⁷

Men også ut ifra opplysninger om kontinuerlige endringer i antall soldater alene er det mulig å danne seg et bilde av militært nærvær, og av belastningen på befolkningen generelt. Stattholder Hannibal Sehested, som har gitt navn til Hannibalfeiden, sørget på 1640-tallet for å bygge opp en norsk hær innad i den danske, og bønder ble beordret til å tjenestegjøre. Tinglagene, som ofte sammenfalt med kirkesognene, ble delt inn i legder som hadde ansvar for å stille med én soldat og til å sørge for underhold. Til å begynne med gjaldt dette til sammen 6500 på landsbasis, men tallet steg etter hvert. I 1663 ble det stilt krav om at 1000 gårder skulle stille med kvarter for dragoner, og ved slutten av Den store nordiske krig (1700–1721) var antallet oppe i 25 000.⁸ Til å begynne med var tjenestetiden på fire år, men den økte til ni år i 1666. I disse årene kunne ikke soldatene forlate legden eller gifte seg uten samtykke fra kompanisjefen.⁹

4. Vestrum 1926, s. 160.

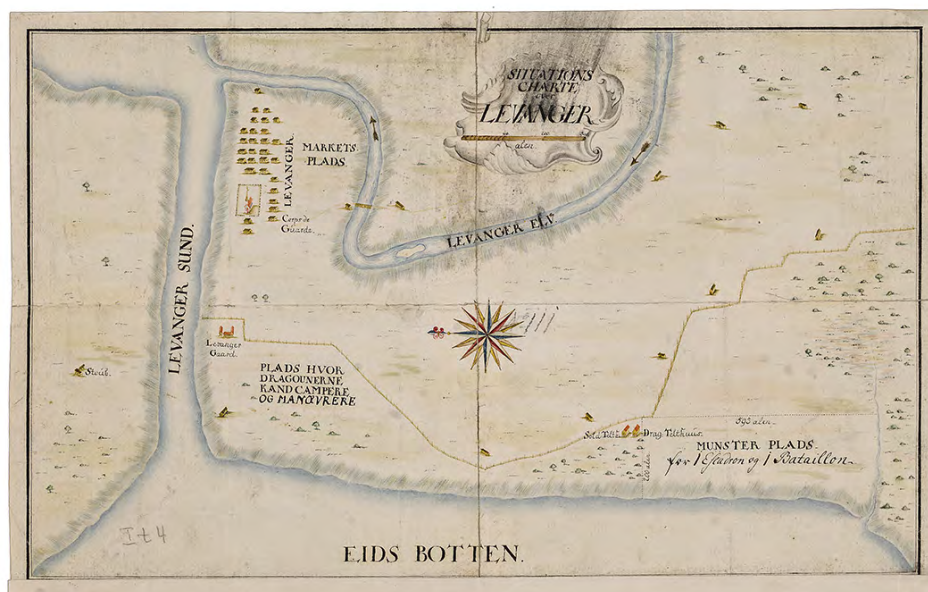
5. Kavli 1987, s. 102; Nyberg 1993, s. 3.

6. Grüner 1902, s. 184–185; Kolberg 2012, s. 45–47.

7. Pollen 2014, s. 140.

8. Christophersen 1978, s. 18–24.

9. Bull 2005, s. 226.

Figur 1: Militærkart over Levanger fra ca. 1700.

Ut ifra det økende antallet soldater er det lett å se at belastningen på bondebefolkningen økte. Legdene måtte stille med mat og utstyr, og kvinner måtte stille med nødvendige klær, noe som tok tid fra andre viktige gjøremål.¹⁰ I verste fall kunne man bli skrevet ut til krig, som var tilfellet under felttoget mot svenskene i 1658. Tatt i betraktning lav befolkningsvekst og mangel på unge arbeidsføre menn, var dette et potensielt problem. Få døde som følge av krig, men desto flere døde på grunn av sykdommer. Ved militært nærvær, enten det var norske eller svenske soldater, førte kontakten med lokalbefolkningen til at sykdommer ble spredt ytterligere, og dermed fikk man enda høyere dødelighet og tilsvarende lav befolkningsvekst. Det at ressurser som korn måtte avgis til det militære, enten det var venn eller fiende, kunne også føre til matmangel og sult.¹¹

Det var i stor grad bønder som måtte forsyne hæren og soldatene. Som det framgår av fogderegnskap fra 1600- og 1700-tallet, måtte gårder stille med ressurser som korn og smør, oppført som landskyld i militære jordebøker og i matrikler. Også festninger i Danmark ble beskattet via en festningsskatt, deriblant en planlagt festning på Amager utenfor København.¹² Av disse framgår det også at gårder ble delt opp i hel- og halvgårder ut ifra hvor mye de hadde av ressurser. I tillegg var det andre skatter som tiende-, sag- og kverns katt. I 1655 var tiendeskatten for Skogn på 927 skjepper bygg og 1827 skjepper havre.¹³ Det var dessuten få selveide gårder; mange ble eid av kronen, kirken eller av Reins kloster, og disse skulle også ha sin del.¹⁴ Alt i alt ble store ressurser lagt beslag på. Ifølge Jan Lindegren måtte en bondebefolkning på omtrent 80–90 % av befolkningen i gjennomsnitt fø på en

10. Bull 2005, s. 226.

11. Bull 2005, s. 225, 267–268.

12. Vestrum 1926, s. 162.

13. Vestrum 1926, s. 170.

14. Vestrum 1926, s. 167, 168.

resterende 10 % som konsumerte det dobbelte av bøndene. Det vil si at bønder i Norge på 1600-tallet måtte produsere omtrent 20–25 % utover sin egen subsistens. Det var ikke uvanlig at bønder måtte kjøpe korn fra andre for å kunne overleve.¹⁵

Det før-industrielle jordbruket i Europa ga dårligere avkastning enn det moderne, på grunn av dårligere gjødsel og det at jordene enkelte år måtte ligge brakk. Avkastning per såkorn kunne være veldig lav, men dette gjaldt også produksjonen fra husdyr som igjen skyldtes dårlig tilgang på fôr. Med andre ord var det en ond sirkel. Den moderne ploegen var heller ikke introdusert; i Skogn ble det ennå brukt ard til innpå 1700-tallet.¹⁶ Bøndene var ekstra sårbare med tanke på været. Var det et dårlig år, ble det mindre avlinger. Under Gyldenløvefeiden (1675–1679) var det en nedgang i kornavlinger i Skogn i henhold til tiendeskatte, til tross for gode somre. Dette skyldtes at mye arbeidskraft ble sendt ut i krig.¹⁷ I forbindelse med Den store nordiske krig ble imidlertid tiendeskatte redusert som følge av krigsutgifter, noe som førte til økonomiske problemer for kirken også i Skogn prestegjeld, noe som ga seg utslag i manglende vedlikehold av kirkene.¹⁸

Mye av den innkrevde skatten i Norge gikk til nettopp bygging av festninger som følge av danske tap i Trettiårskrigen og det at de mistet Øresundtollen til Sverige. På grunn av dansk underskudd – krigsdeltakelsen kostet dyrt – ble de økonomisk avhengige av Norge, blant annet på grunn av sølvforekomster. Dette gjorde Norge til et enda viktigere strategisk mål, men også potensiell ressurs, for Sverige.¹⁹ Dette er igjen med på å forklare hvorfor Skånes skanse ble ytterligere utbygd, også i kjølvannet av Hannibalfeiden, og opp til og med Den store nordiske krig.

Det er få tidlige folketellinger, men av en skatteliste fra 1665 framgår det at det var 693 menn over 12 år i hele Skogn;²⁰ det totale befolkningstallet kan ha vært rundt 1500. Ifølge et manntall fra 1762 skal det ha vært totalt 1822 innbyggere i Skogn. Det totale tallet for hele Stjørdal og Verdal fogderi var i 1666 omtrent 10 000.²¹ Faktorer som krig, sult og sykdom må tas med i betraktning, det vil si at tallet kan ha fluktuert. Allikevel var det jevnt over lav befolkningsvekst, så 1500 innbyggere på 1660-tallet er sannsynlig. I 1693 skal det ifølge legderuller ha blitt innkalt 227 soldater totalt for hele Skogn. 200–250 er med andre ord et betydelig antall av en befolkning på omtrent 1500, hvorav flere var kvinner, barn og eldre. De måtte også ut med 262 riksdaler i *traktement*, eller underhold, av soldatene.

I forbindelse med Gyldenløvefeiden ble det utskrevet skiløpersoldater for å patruljere grensetraktene i Trondhjems len i forbindelse med svenske framstøt og grensekryssinger. Også soldater fra Skogn ble utskrevet. Senere var det totalt fem skiløper-legder i bygda.²² Fogderegnskapet for Skogn for årene 1687–1689 viser også at det i 1687 var 22 dragongårder, og at disse måtte bidra med totalt 400 riksdaler til underhold av dragonene.²³ I 1696

15. Lindegren 1995, s. 24–29, 18–19.

16. Cipolla 1997, s. 109–113, 144–156; Vestrum 1926, s. 174.

17. Vestrum 1926, s. 175–176.

18. Vestrum 1926, s. 141–142.

19. Lindegren 1995, s. 28, 33–34, 39.

20. Vestrum 1926, s. 164–165.

21. Ekstraskatt Stjørdal og Verdal 1762–1763, s. 11; Bull 2005, s. 225, 265–266.

22. Okkenhaug 1990, s. 5–14.

23. Fogderegnskap for Stjørdal og Verdal fogderi 1687–1689, s. 104, 186; Fogderegnskap for Stjørdal og Verdal fogderi 1693–1694, s. 56–62.

framgår det at samlet landskyld i den militære jordeboken for Skogn er på over 3000 riksdaler, men at noen gårder er fritatt på grunn av fattigdom. Noen gårder ble imidlertid avkrevd ekstra for underhold av offiserer, som gården Eggen i Skogn, som måtte ut med 30 riksdaler for underhold av kaptein Christopher Salomon.²⁴

Det var tidvis et problem for de utkommanderte bøndene at offiserene kunne være franske og hollandske. Ifølge Peder Wibe var det vanskelig å forstå deres ordrer. Mange av rytterne var dessuten utenlandske leiesoldater som skal ha begått overgrep mot lokalbefolkningen.²⁵ De må ha brakt med seg vanlig praksis fra Trettiårskrigen til Norge og til Trondhjems len som var å plyndre de lokale når lønnen uteble, noe som gjerne ble en vane, også når de fikk lønn.²⁶ Heller ikke i Skogn og ved Skånes ble lokalbefolkningen forskånet for dette. I et rettsdokument fra 1649 kan man lese at oberst Benedict Kress, den daværende kommandanten på skansen og før dette veteran fra Trettiårskrigen, skal ha skutt mot sine egne soldater under en øvelse. Formålet var å gjøre øvelsen mer realistisk, men resultatet var at to soldater ble kvestet, hvorav den ene døde. Før dette skal Kress ha stukket en soldat i magen med en sabel, og ha avkrevd kadaverdisiplin av de troppene han ledet. Etter kanonepisoden ble Kress stilt for en militær domstol og henrettet i Trondheim i 1649.^{27, 28} Lokalbefolkningen ble på denne måten stilt overfor krigens harde realitet, da med tragiske følger.

Skånes skanses første fase: Hannibalfeiden (1643–1645)

Hannibalfeiden var en grensekrig mellom Danmark-Norge og Sverige som hadde direkte sammenheng med Trettiårskrigen. Krigen har sitt navn fra den tidligere nevnte stattholderen, og kan knyttes opp mot en periode med økt opprustning og militær aktivitet. Blant annet ble det satset mer på utbygging av festninger, noe som førte til økt skattebyrde, men også til at langt flere bønder ble innkalt for å utføre befestningsarbeid og å gjennomføre øvelser.²⁹ Det var nettopp i denne perioden med økt befestningsarbeid at den første skansen på Skånes ble oppført etter ordre fra lensherre Fredrik Urne.³⁰ Det er ikke dokumentert hvor stor skansen var på denne tiden, eller hvor den lå, men det kan ha dreid seg om en mindre befestning oppe i åssiden ved Østre Skånes. Gården ble i forbindelse med skansen beordret til å innlosjere soldater. Antallet på 1640-tallet er uklart, men da skansen ble utvidet i 1670, skal det ha vært oppe i 50 soldater før det steg til omtrent 100 i forbindelse med at skansen ble ytterligere utvidet på 1680-tallet.³¹ Ifølge beskrivelsene på Gab. Cronstedts kart fra felttoget i 1718 (figur 5), var antallet soldater i skansen 130.

Selv om Hannibalfeiden først og fremst fikk sitt utslag i form av sjøslag og et raid mot Bohuslän, ble større deler av Norge satt i krigsberedskap. Krigen endte med svensk seier og med at Jämtland og Härjedalen tilfalt Sverige. På denne tiden må lokalbefolkningen på Skånes og i Skogn ha vært relativt forskånet, da det først og fremst var de som bodde i

24. Fogderegnskap for Stjørdal og Verdal fogderi 1695, s. 276–279.

25. Bull 2005, s. 217–218.

26. Harrison 2016, s. 113–116, 123–128.

27. Dokumenter om et drap oberst Benedict Kress begikk. År: 1648.

28. Vestrum 1926, s. 155–161.

29. Bull 2005, s. 226.

30. Kavli 1987, s. 100–101.

31. Mo 2003, s. 71–73; Vestrum 1926, s. 159.

enkelte grensetrakter som merket noe til krigshandlinger. For den norske befolkningen i Jämtland og Härjedalen er det vanskelig å si noe om konsekvensene, ut over det at sjansene for å bli innkalt og dermed også for å bli sendt i krig på kontinentet, var større under svensk styre.³² Bønder ble med andre ord brikker i et stormaktsspill. Det ble fra svensk side rapportert om at flere av disse rømte for å unngå svensk tjeneste, noe som kan skyldes frykt for å havne i krig så vel som en viss følelse av lojalitet overfor Norge og en lokal tilknytning. Med andre ord må det å ha blitt okkupert ha blitt oppfattet som en belastning i seg selv.

Den mindre skansen i åssiden som kan ha vært det første byggetrinnet, og hvor det ennå er bevart synlige voller, ble på grunn av formen sin kalt for Stjerneskansan. Men spørsmålet er om denne faktisk var den første til å bli bygget. Da Gerhard Schøning besøkte Skånes på sin reise i 1770-årene, altså omtrent 25 år etter at skansen ble revet, mente han at Stjerneskansan lå svært ubeleilig til. Videre hevdet han at den må ha hatt en støttefunksjon mot angrep fra landsiden og langs veien nedenfor.³³ Også antikvaren og offiseren Lorentz Klüwer mente at Stjerneskansan bare hadde hatt en støttefunksjon for en større skanse, altså at den kun var en redutt eller et utenverk i tilknytning til en hovedskanse.³⁴ Av konstruksjon har den bare bestått av jordvoller, muligens med et rammeverk av tre og med et palisadeverk på toppen, jevnfør Christian Gyldenløves benevnelse av Stjerneskansan som en *treskansan* i dagboken fra sitt besøk på skansen i 1695.³⁵ For øvrig mener også lokalhistoriker Nils Hallan at skansen lå på samme sted hele tiden, altså at Stjerneskansan hele tiden må ha vært en redutt.³⁶

Det finnes få skriftlige kilder til den første skansen; det har ikke lyktes å oppdrive fogderegnskap for årene 1643–1645. Dessverre finnes det heller ingen kart fra 1640-tallet, de første er fra 1680-tallet (figur 3). Som nevnt innledningsvis ville det ha vært til hjelp om man kunne ha foretatt arkeologiske undersøkelser og tatt ut daterbart materiale fra de to skansene på Skånes. Om funksjonen var et støttepunkt for forsyninger til Stene, må det antas at det var et havneanlegg her, altså at skansen utgjorde et ledd mellom Trondheim, fjorden og Stene skanse. Veiene på denne tiden var ofte uframkommelige og lite egnet for større logistikk, noe som Armfeldt opplevde under felttoget i 1718, jevnfør prospektet som beskriver vanskene med å krysse Langsteinen (figur 6). Et kart fra 1683 av A. C. Storm med inntegnede anker (figur 3), støtter antagelsen om at Skånes skanse fungerte som en befestet havn. Et dagboknotat fra Gyldenløves besøk i 1695 støtter opp under dette:

[...] Skånes skanse er meget vel anlagt og befantes i god tilstand [...] ifall det skulle hende seg at en fiende med altfor stor makt obligerte oss til å retirere under festningen, og kommunikasjonen med byen i en hast kuperte, for da var man i stand til å transportere fotfolket til vanns og det i god orden fra denne skanse til Trondheim, og derfor er det høy-nødvendig at det er nogen få galeier og fartøyer til sådan transport.³⁷

Det er også tegnet inn kaianlegg både på kartet fra 1683 (figur 3) og på Cronstedts kart (figur 5), noe som også blir bekreftet av en moderne LIDAR-skanning (figur 10) av terren-

32. Bull 2005, s. 221–222; Meyer 2011, s. 213–232.

33. Schøning 1979, s. 57.

34. Klüwer 1960 [1823], s. 64.

35. Hallan 1964, s. 493.

36. Hallan 1964, s. 493.

37. Hallan 1964, s. 492–493.

get, det vil si en flybåren laserskanning av bakken som fjerner vegetasjon for å få fram strukturer bedre.

Funksjonen som havn og støttepunkt taler med andre ord imot at det kun var en liten redutt, altså Stjerneskanen. Det virker for det første ineffektivt å skulle transportere varer en halv kilometer bort fra fjorden og opp en bakke, i tillegg at man ville ha vært mye mer utsatt ved et eventuelt angrep fra landsiden. For det andre var veistandarden dårlig, og fjorden var ennå en svært viktig ferdselsåre på denne tiden. At også Skånes skanse ble ansett som viktig, kan man få et inntrykk av ved å studere lister over forsyninger. I 1710 skal skansen ha fått 63 000 dagsrasjoner, som var 12 000 mer enn det befestningene i Trondheim fikk. I tillegg skal det ved skansen ha vært 12 kanoner og 45 000 muskettkuler i magasinet.³⁸

Nevnte magasin kan ha blitt oppført rundt 1670,³⁹ og kanskje er det fra dette at den tidligere nevnte kruttkjelleren (figur 2) skriver seg. Det er ikke dokumentert hvor gammel denne er, men den har en hvelvkonstruksjon som strekker seg helt ned til gulvet, noe som ifølge arkeolog Ian Reed ved NIKU var vanlig for perioden 1650–1680 i Trondheim.⁴⁰ Ut ifra teglsteinstypen som er blitt brukt, er det ikke mulig å fastslå en bestemt alder, da typen forekommer fra omtrent 1500 og opp til rundt 1800. Men 1670 er en sannsynlig alder. Spørsmålet er hvor kruttet ble oppbevart før magasinet ble oppført – kan det ha vært en kjeller der fra før, eller ble ett av husene på gården benyttet? Med tanke på skansens bestykning må det uansett ha vært et egnet sted for oppbevaring av krutt og ammunisjon. Det kan derfor ikke utelukkes at kjelleren er eldre enn 1670-tallet. Det er for øvrig ingen kruttkjeller i forbindelse med Stjerneskanen, og heller ikke plass til hus inni, knapt nok til kanoner i tillegg til mannskap. I så fall må det ha vært kanoner av små kaliber med begrenset rekkevidde.

Figur 2: Kruttkjelleren under Vestre Skånes fotografert i 2017.

38. Hallan 1969, s. 264; Kolberg 2011.

39. Vestrup 1926, s. 159.

40. Ian Reed, pers. komm. 04.02.2018.

Det var vanlig å ha støttepunkter og utenverker som redutter og løpegraver i forbindelse med større festninger, noe som også framgår av flere av kartene som er gjengitt i artikkelen. På kartet fra 1683 (figur 3) framgår det at det to redutter på Skånes, noe også Guthorm Kavli skriver i boken *Norges festninger*.⁴¹ Også dette støttes av LIDAR-skanningen (figur 10).

Det at Stjerneskanen skal ha vært den første skansen, er noe som kan skyldes en feiltolkning av Vestrums noe vage påstand om at Skånes skanse først ble utbygd til et fort på 1680-tallet.⁴² Med fort mente han nok skikkelig utbygde bastioner og murer, jevnfør de innfelte plantegningene og tverrsnittene på kartet fra 1683 (figur 3). Før dette kan det ha vært snakk om enklere jordvoller og mulig palisadeverk. Også Arild Pettersen har skrevet en årboksartikkel hvor han hevder at det er en gjengs oppfatning at Stjerneskanen var den første, men argumenterer selv for at den dukket opp først etter 1720.⁴³ Senere har Kristen Mo skrevet en årboksartikkel i *Levanger historielags årbok* for 2003 hvor han hevder at Stjerneskanen var den første, en påstand han baserer på et udatert kart som viser både hovedskansen og Stjerneskanen. I artikkelen hevdes det at kartet, som er uten forklaringstekst, er fra 1695, men det inngår i samme serie som nevnte kart fra 1683, som er en serie med ulike planleggings- og byggekart.⁴⁴ Det er imidlertid blitt til en nærmest etablert sannhet i lokalhistoriske kretser at Stjerneskanen er den eldste.

Skansen utvides: I 1670- og 80-tallet

Som tidligere nevnt kan skansen ha blitt noe utvidet på 1670-tallet, før den ble ytterligere utbygd i 1683 på ordre fra generalmajor Wibe, jevnfør opplysninger på kartet i figur 3. I forbindelse med utbyggingen ble bøndene i Skogn beordret til å avgi tømmer, noe det ble protestert mot. Som et mottiltak ble det tatt i bruk tvangsmidler mot en allerede tungt beskattet bondebefolkning. På kartet fra 1683, figur 3, er både hoved- og Stjerneskanen tatt med. I tillegg er det tegnet inn ytre voller, løpegraver og et befestet havneanlegg så vel som ytterligere en redutt. Det er også tegnet inn tverrsnitt av vollene som viser at de fikk et skikkelig murfundament. Kartets opplysninger om løpegraver bekreftes blant annet av det Schøning skriver om at vollene ble veltet ned i løpegravene da de ble revet.⁴⁵ Nevnte løpegraver kunne derfor være spennende å forsøke å påvise med georadar; kanskje kunne man da også utføre en mindre arkeologisk undersøkelse for å finne byggematerialer som kan bidra til datering.

På Cronstedts kart (figur 5) står det at skansen ble oppført for 40 år siden. I 1718 ville dette ha vært i 1678; dette støtter påstanden om at skansen ble utvidet på 1670-tallet. Men 40 kan være et omtrentlig tall. Det må imidlertid antas at svenskene hadde gode etterretningskilder. Ifølge Vestrum står det oppført i skattelister for 1676 at «gården ligger øde for-medelst schantzens bygging».⁴⁶ Det er uklart hvilken skatteliste det er snakk om, i fogde-regnskapet for 1676 finnes ikke denne opplysningen, men det er sannsynlig sett i lys av den

41. Kavli 1987, s. 100–101.

42. Vestrum 1926, s. 159.

43. Pettersen 1990, s. 22–27.

44. Mo 2003, s. 70–73.

45. Schøning 1979, s. 57.

46. Vestrum 1926, s. 159.

andre informasjonen. Med tanke på at Cronstedt kan ha oppgitt et omtrentlig tall, kan 1676 stemme godt. Kanskje kan opplysningen om at gården lå øde, tyde på at det er Stjerneskan- sen det her er snakk om, da denne lå rett ved Østre Skånes. Uansett viser det at byggingen av en skanse var en økonomisk byrde da det la beslag på gård og mark.

Utvidelsen kan ses i lys av Den skånske krigen (1675–1679) da svenskene gjorde flere utfall mot grensen. Det finnes et kart i samme serie som 1683-kartet (figur 3) som viser at det var foreslått å grave kanaler rundt Skansen (figur 4). På kartet står det på tysk at Stjerneskan- sen er en redutt som er ment som et støttepunkt:

[...] Eine Redoute so man auf den Berg angeleget, weiln von sonst kein andern Orten der schantze scha- den zugefügt kan werden; also wirdt der Feindt dadurch verhindert, nicht also fort Posto da zu fassen [Posto fassen er et militæruttrykk for å forlate sin post].⁴⁷

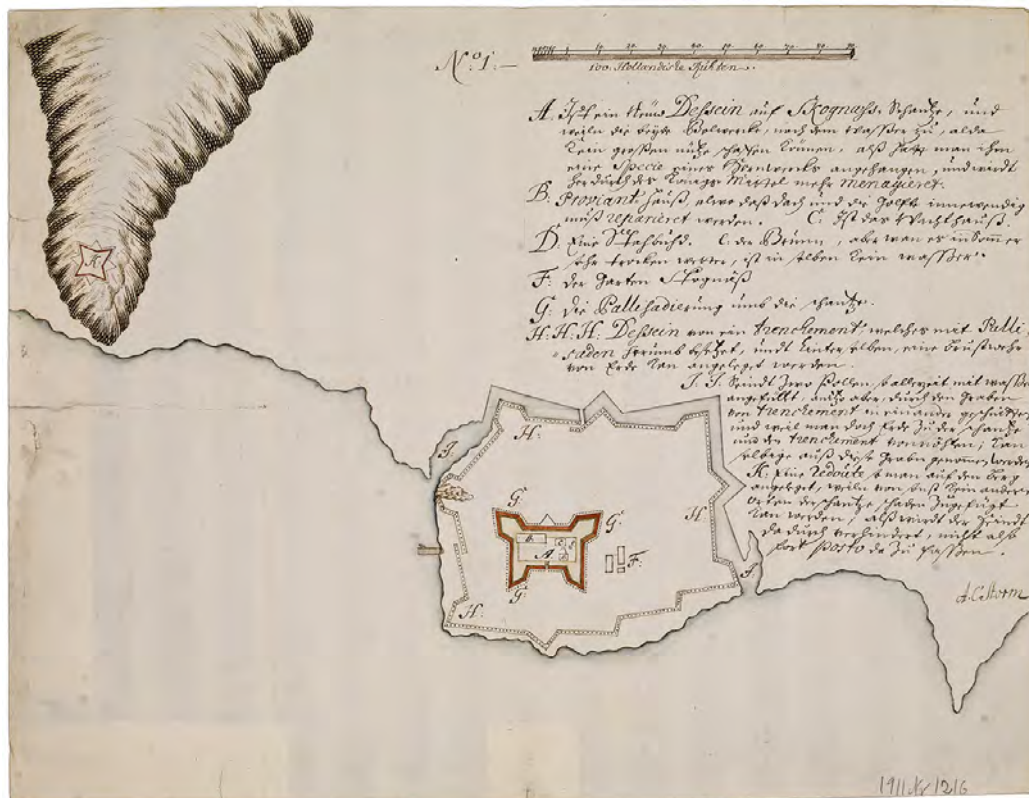
Dette betyr at man har bygd redutten for å forhindre angrep på skansen fra denne posisjo- nen uten at man må forlate posisjonen sin i skansen, da det kun er fra åsen ved Østre Skå- nes at det er mulig å påføre skansen skade. Dette støtter påstanden om at Stjerneskan- sen ikke ville ha hatt noen nyttefunksjon alene.

Det er ikke usannsynlig at inspirasjonen bak de ulike planene er blitt hentet fra Cicig- nons byplan for Trondheim etter den store Hornemann-brannen i 1681 og fra festningen i Fredrikstad, med tanke på samtidigheten i planene. For å finansiere den storstilte utbyg- gingen ble bøndene beskattet, jevnfør tidligere nevnte festningsskatt. Her vises det dess- uten til opplysningen om at bøndene i Skogn måtte skaffe tømmer, og til brevet fra Olufsen på Skånes hvor han klager på tvangsflytting.

Figur 3: Byggekart fra 1683 som viser begge skansene.

47. Kart over Skånes fra 1683, Det Kgl. Bibliotek, København. Arkivreferanse: KBK_xviii_1_58hb_2.

Figur 4: Alternativ byggeplan med inntegnet vanngrav.

Skånes nevnes kun én gang i matrikkelen for 1670/71. Her er oppført at leilending Niels bygslet Skånes av Lx Rafael Madsen for 3 spann og 2 øre, hvorav 1 øre eies av *hospitalet*. I samme matrikkel står gården Storborg, som Skånes ble skilt ut fra, oppført med landskyld på 8 spann.⁴⁸ I fogderegnskapet for 1695 er den totale landskylden for Skogn oppført til over 3000 riksdaler, men at noen gårder er fritatt på grunn av fattigdom. Enkelte gårder måtte ut med ekstra store beløp for underhold av offiserer, jevnfør gården Eggen, som måtte ut med 30 riksdaler for underhold av kaptein Christopher Salomon.⁴⁹

Skånes skanse under Den store nordiske krig (1700–1721)

Skånes skanse havner for første og siste gang i kamp høsten 1718 i forbindelse med general Carl Gustaf Armfeldts felttog. Det ble vekslet noen få skudd før soldatene deserterte og kommandant Fredrik Johan von Wahlen overga skansen. Dette kan man lese ut ifra beskrivelser på Cronstedts kart fra felttoget (figur 5), som dermed også fungerer som et tidsvitnemål:

[...] Plan af Skånäs Skants uti Norge ½ mil ifrån Stene Skants uti Drontheims län ut med Strint Fiolen [Strindafjorden, det vil si Trondheimsfjorden] wid Norrsjöen belägen för hvilken den commenderande Generalen [kaptein von Wahlen] vid Dess ankomst vid svenska arméen den 3. september 1718 klockan

48. Matrikler for Strinda, Selbu, Orkdal, Stjørdal, Gauldal og Fosen 1670–1671, s. 156.

49. Fogderegnskap for Stjørdal og Verdal fogderi 1695, s. 276–279.

8 om aftonen i Egen Person med 40 Man Cavallerie af förtruppene efter noga Recogniserande af orten sig under Porten satte och Skantsen upfordrade, som var med 130 Man landt Dragoner og andra Bønder besatt, hvorpå Commendanten uppå discretion Skantsen upgaf [Sic].⁵⁰

Kartet inneholder en fortegnelse over hus i skansen og en utførlig liste over kanoner. Stjerneskanen er utelatt fra kartet, noe som tyder på at den enten ikke var i bruk eller at svenskene ikke anså den som viktig ut ifra sin, ifølge Schøning, *ubeleilige* plassering. Kartet viser at skansen var av betydelig størrelse, og at det å sikre forsyningene som ble oppbevart her, må ha blitt ansett som viktig strategisk. Som det står skrevet på kartet, kom alle forsyningene i svenske hender «etter Guds nådige hjelp».

Cronstedt tegnet flere ulike prospekter med forklaringstekst fra felttoget, deriblant ett som viser utfordringene med å krysse Langsteinen (figur 6). Det finnes prospekter fra Stene skanse, men dessverre finnes ingen slike for skansen på Skånes.

De norske soldatene i skansen ble erstattet av 100 svensker fra Det viborgske infanteriregiment under befal av Erik Faber.^{51,52} De ble i skansen til over jul, og tvang de lokale bøndene i området til å skaffe proviant.⁵³ Etterpå ble skansen brent ned og forsyningene destruert for at de ikke skulle tilfalle de norske soldatene.⁵⁴ Om det var sivile bønder, eventuelt husmenn, på Skånes i 1718–19, må de ha merket det svenske nærværet ekstra godt. I fogderegnskap for 1718 er det imidlertid von Wahlen som står oppført som bonde.⁵⁵ Denne opplysningen kan tolkes dit hen at skansen hadde tatt over all jord og at de sivile hadde blitt tvangsflyttet. Men brannen var et stort tap også for von Wahlen. Han ble etter skansens fall ført som krigsfange til Sverige og døde der i fattigdom, uten å motta erstatning for tapet.⁵⁶

Et brev fra fogderegnskapet for 1718 gir et godt innblikk i hvor stort økonomisk tap det var å miste en gård i brann. Gården Staup i Levanger, oppført i matrikkelen for 1718 som Kapellani-gård,⁵⁷ brant den 20. februar 1718. I brevet, som er en søknad om kompensasjon skrevet av bonden Erich Arnulfsen, står det skrevet at *kreaturer* til en verdi av 80 riksdaler er gått tapt.

Sivilbefolkningen i hele Trondhjems len ble rammet av Armfeldts felttog, tidvis på måter som kan minne om leiesoldatenes framferd under Trettiårskrigen, dette til tross for at plyndring ble slått hardt ned på. Fiendens tilstedeværelse i bygdene tærte ekstra på matforrådene. Sykdom ble spredt fra soldater til sivile og førte til høyere dødelighet.⁵⁸ I en protokoll over skader påført bøndene i Skogn som følge av krigen, er det oppført et samlet tap for Skogn på 232 hester, 1136 naut, 2023 småfe, 252 svin, 2056 tønner bygg, 3635 tønner havre, 41 tønner rug, 13 tønner erter og 7446 lass med høy. I tillegg kommer nedbrente gårder, nedtrampete

50. Gab. Cronstedts kart over Skånes skanse fra 1718. Kilde: Krigsarkivet i Sverige. Arkivreferanse: Sveriges krig 14.85b.

51. Skrivelser til konungen, Karl XII, volym 3. Brev til kong Karl XII, datert 6. september 1718.

52. Vestrum 1926, s. 161.

53. Vestrum 1926, s. 180.

54. Pollen 2014, s. 307.

55. Fogderegnskap for Stjørdal og Verdalen fogderi 1718, s. 296–297.

56. Pollen 2014, s. 93.

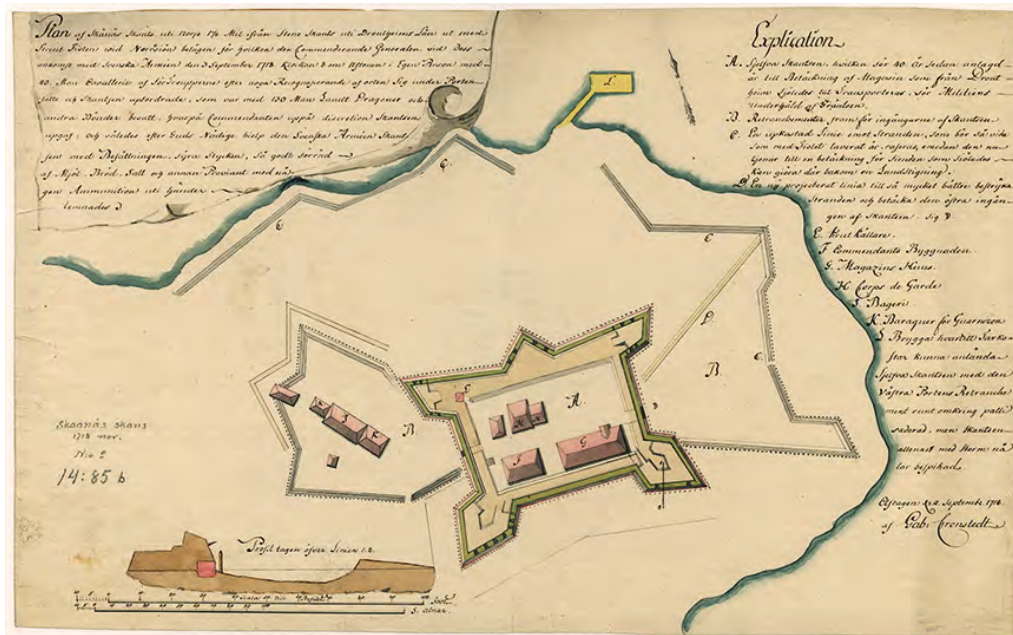
57. Fogderegnskap for Stjørdal og Verdalen fogderi 1718, s. 42.

58. Bull 2005, s. 267–268.

åkrer og tilranete penger. Alle sjikt av befolkningen ble rammet, også Thomas Jelstrup som eide Levanger gård. Til sammen ble skadene og tapene taksert til over 31 500 riksdaler.⁵⁹

Det er sannsynlig at Skånes skanse var en medvirkende årsak til at svenskene valgt å gå via Skogn istedenfor å velge den mer direkte veien til Trondheim via Meråker. Dette var for å sikre forsyninger og båter som lå ved skansen, men også fordi Skånes skanse ble vurdert til å være viktig med tanke på tilgangen til fjorden. Den skal angivelig ha gått under tilnavnet «Hele Trøndelags vern».⁶⁰ Skansen var ikke kun en økonomisk byrde for bøndene, men også noe som gjorde at de ble mer utsatt for krigshandlinger. De som bodde i grensetraktene, levde i frykt også før 1718. Svenske tropper krysset stadig grensen, noe som framgår av et notat om to svenske krigsfanger fra 1717, deriblant en sersjant Lindemann.⁶¹

Figur 5: Cronstedts kart over Skånes skanse fra 1718.

Figur 6: Cronstedts prospekt over kryssingen ved Langsteinen i 1718.

59. Kommissjonsforretning over skader påført allmuen nordafjells krigsåret 1718; Vestrum 1926, s. 180.

60. Pollen 2014, s. 93.

61. Fogderegnskap for Stjørdal og Verdal fogderi 1718, s. 317.

Skånes skanses siste fase: Fra gjenoppbygging i 1720 til riving i 1747

I Det Kongelige Bibliotek i København finnes det et kart og et prospekt fra 1720 (figur 7 og 8) som viser planer for den nye skansen. Stjerneskansen er ikke tatt med på disse, noe som kan skyldes at den ble forskånet fra ødeleggelse eller at den ikke lenger ble ansett som nødvendig. Et problem med kartet fra 1720 er at det er et oversiktskart, og dermed kan detaljer ha blitt utelatt. Det utelukker med andre ord ikke redutter.

Det må antas at bøndene i Skogn igjen måtte skaffe tømmer, men det har ikke vært mulig å oppdrive fogderegnskap for 1720. Dermed er det kartet og prospektet som er de to hovedkildene. Om Stjerneskansen ble tatt ut av bruk, ville det ha betydd en gradvis tilbakevending til et noe mer normalt liv for Østre Skånes, i og med at skansen ble samlet til ett sted. Men var det sivile på Østre Skånes i 1720?

Ifølge matrikkelen for 1723 ble Skånes forpaktet av kaptein Christian Paul Buchner, kommandant på Skånes fra 1719–1724.⁶² Tidligere er det blitt fortalt om klage på et tvangsflyttingsvedtak. Det at det i både 1718 og 1723 er kommandantene som står oppført i matrikler og regnskaper, tyder på at tvangsflyttingen til slutt lyktes.

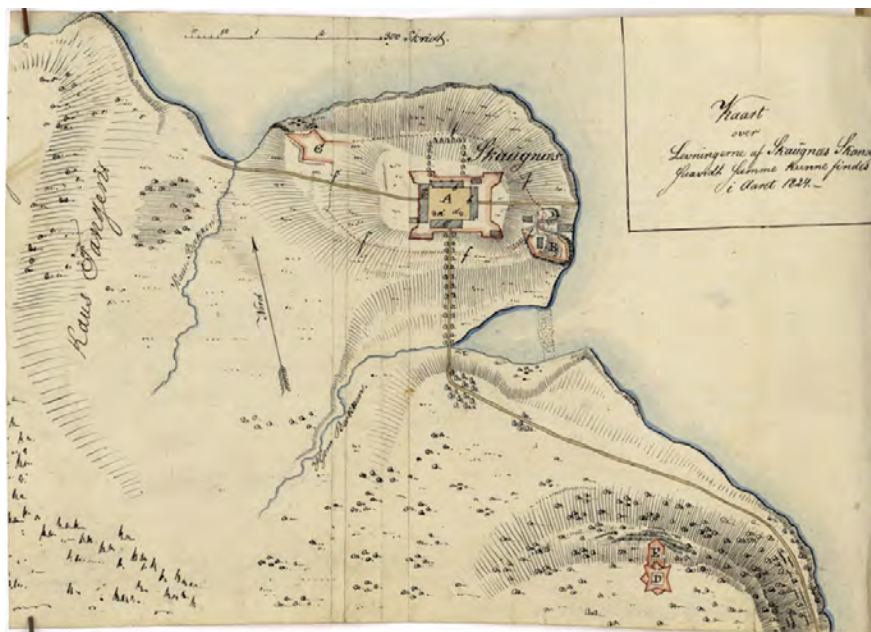
Figur 7: Prospekt for den nye skansen på Skånes fra 1720.

62. Matrikkelprotokoll for Stjørdal og Verdal fogderi 1723, s. 56–58.

Figur 8: Kart over den nye skansen på Skånes fra 1720.

Skansen ble revet etter kongelig ordre i 1747, men den siste kommandanten, major Holger Kofoed, fikk bo i kommandantboligen fram til sin død i 1751.⁶³ Årsaken til at skansen ble tatt ut av bruk, var en avtagende fare for grensekrig. Stene skanse ble tatt ut av bruk i 1720, men det skyldtes sannsynligvis også en vurdering av at skansen hadde begrenset strategisk verdi. Det forekom riktig nok sporadiske kamper langs grensen også etter 1747 og fram til napoleonskrigene, men etter 1814 var det ikke lenger behov for grensefestninger på grunn av personalunionen med Sverige.⁶⁴

Figur 9: Klüwers kart over restene av Skånes skanse fra 1824.

63. Demolering av Skånes skanse 1742–1754; Vestrum 1926, s. 161.

64. L'Orange 1922, s. 47–54; Ottosen 2015.

I dag er Stjerneskansan bevart ved Østre Skånes. På Vestre Skånes ses det ennå spor etter bastioner, og kruttkjelleren er bevart i sin helhet under ett av husene på gården. Da Lorentz Klüwer besøkte Skånes i 1824, var det ennå svært tydelige spor i landskapet, jevnfør et kart han tegnet (figur 9). Tegningene av hoved- og Stjerneskansan samsvarer med kartene fra 1683 (figur 3 og 4), og med moderne LIDAR-skanninger (figur 10).

Figur 10: LIDAR-skanning av Skånes skanse.

Figur 11: Restene av Stjerneskansan på Østre Skånes i 2010. Vestre Skånes skimtes helt ytterst på høyden ut mot fjorden.

Figur 12: Kruttmål funnet i åkeren ved Vestre Skånes.

Figur 13: Detektorfunn fra åkeren ved Vestre Skånes.

OPPSUMMERING OG KONKLUSJON

Trettiårskrigen kan sies å være en direkte årsak til at Skånes skanse ble bygget, men den må også ses som en del av et større bilde. Kalmarkrigen, Gyldenløvefeiden og Den store nordiske krig var medvirkende årsaker til byggingen og utvidelsen.

Via skansen ble lokalbefolkningen i Skogn påvirket av konfliktene, både i form av økt militært nærvær, deriblant leiesoldater som begikk overgrep, men også i form av økte øko-

nomiske byrder. På Skånes ble de etter alt å dømme tvangsflyttet, men det vites ikke om de ble kompensert.

I kjølvannet av Sehesteds reform av hæren ble et stort antall bønder utkommandert; etter hvert gikk tjenestetiden opp fra fire til ni år. Gårdene måtte stille med innkvartering og forsyninger. Da soldatene utgjorde en stor del av den arbeidsføre, mannlige befolkningen, gikk det ut over gårdsarbeidet. Også kvinner måtte bidra, som til produksjon av klær til soldatene. Som soldat sto man i fare for å bli sendt i krig, og det hendte også at de ikke kom tilbake. Med andre ord var det mangel på arbeidskraft. Dette tærte desto mer på allerede skrinnne ressurser. Sult forekom, særlig i år med dårlige avlinger. Sykdommer var også en del av bildet, ofte spredt via kontakt mellom soldater og sivile.

Skånes skanse er blitt brukt som en kasusstudie for å kunne vise til et fysisk eksempel på påvirkningen fra krigene og konfliktene. Tanken var at skansens fysiske utbredelse i landskapet speilet det generelle trusselbildet og den militære aktiviteten i nærområdet, men også over hele landet. Tanken er videre at situasjonen ved Skånes er representativ for flere småsteder i Norge og ellers i Europa, steder som ble trukket inn i konflikter og som dermed ble utsatt for økt militært nærvær og beskatning av ressurser.

Et spørsmål som artikkelen søkte å få svar på, var hvor stor skansen var gjennom de ulike fasene. Det kan med stor grad av sikkerhet konkluderes med at det hele tiden var en skanse nede på det som i dag er gården Vestre Skånes, men at denne til å begynne med kan ha vært relativt enkel før den senere ble utbygd med bastioner og magasin. Stjerneskansens ble sannsynligvis først bygd rundt 1683. Skansens funksjon var å fungere som et støttepunkt for Stene og som en befestet havn for at forsyninger kunne mellomlagres, men også for å forsvare Trondheimsfjorden som på den tiden var en viktig ferdselsåre.

Som en analogi for påvirkningen fra europeiske kriger og konflikter så vel som det generelle trusselbildet, er skansen brukbar. Den vokser gradvis i takt med det økende trusselbildet, før den blir gjenoppbygd som en mindre skanse uten redutt, og til slutt revet.

Kildemangel er et problem. Via matrikler og fogderegnskap har det vært mulig å finne ut av en del, men det finnes dessverre lite om skansens første fase på 1640-tallet. Derimot finnes det flere kart som kan inneholde mye informasjon; dermed fungerer artikkelen som en demonstrasjon av kildeverdien i kart. Det arkeologiske materialet har vært til hjelp, da særlig med tanke på de fysiske sporene i landskapet, men også moderne metoder som LIDAR-skanninger (figur 10). En bedre registrering av detektorfunn kunne også ha hjulpet mye.

For framtidige undersøkelser foreslås det bruk av georadar og arkeologiske utgravninger av løpegraver og bastioner. Da kan man potensielt finne daterbart materiale som kan si noe om de ulike fasene, samt gjøre funn som forteller om dagliglivet på Skånes.

FIGURLISTE

Figur 1: Kart over Levanger fra omtrent 1700 med militærleir og mønstringsplass. Kilde: Levanger kommune, <http://www.levanger.kommune.no/Prosjekt/Levanger-sentrum---fredning/Historisk-bakgrunn-karttegninger/>

Figur 2: Kruttkjelleren på Vestre Skånes i 2018. Foto: Odd Anders Amdahl, bonde på Vestre Skånes.

Figur 3: Plan-/byggekart fra 1683 over Skånes skanse. Kilde: Det Kgl. Bibliotek, København.

Arkivreferanse: KBK_xviii_1_58ha_1.

- Figur 4: Plan-/byggekart fra 1683 over Skånes skanse med vollgrav. Kilde: Det Kgl. Bibliotek, København. Arkivreferanse: KBK_xviii_1_58hb_2.
- Figur 5: Gab. Cronstedts kart over Skånes skanse fra 1718. Kilde: Krigsarkivet i Sverige. Arkivreferanse: Sveriges krig 14.85b.
- Figur 6: Gab. Cronstedts prospekt fra Langsteinen fra 1718. Kilde: Krigsarkivet i Sverige. Arkivreferanse: Sveriges krig 14.86.
- Figur 7: Prospekt av Skånes skanse fra 1720. Kilde: Det Kgl. Bibliotek, København. Arkivreferanse: GKS_717_BL_23.
- Figur 8: Kart over Skånes skanse fra 1720. Kilde: Det Kgl. Bibliotek, København. Arkivreferanse: GKS_717_Gigas_24.
- Figur 9: Lorentz D. Klüwers kart over Skånes skanse fra 1824. Kilde: Gunnerusbiblioteket, Trondheim.
- Figur 10: LIDAR-skanning fra Skånes. Kilde: Kartverket.
- Figur 11: Vestre Skånes sett fra restene av Stjerneskanen i 2010. Foto: Asbjørn Kolberg.
- Figur 12: Krutt mål fra åkeren ved Vestre Skånes. Kilde: NTNT, VM/Unimus. Museumsnr. T16947.
- Figur 13: Detektorfunn fra Vestre Skånes. Foto: Odd Anders Amdahl.

LITTERATUR

- Bolt, Aslak 1997: *Aslak Bolts jordebok*. Oslo: Riksarkivet.
- Bull, Ida 2005: «Krig og enevelde 1650–1720». *Trøndelags historie*, bind 2: *Fra pest til poteter. 1350–1850*. Trondheim: Tapir Akademisk forlag.
- Christoffersen, Bjørn 1978: *Vårt forsvars historie: En oversikt fram til 1940*. Oslo: Gyldendal.
- Cipolla, Carlo M. 1997: *Det førindustrielle Europa. Økonomi og samfunn 1000–1700*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grüner, H. 1902: *Beretninger om Norges befæstninger*. Oslo: Cammermeyer.
- Hallan, Nils 1964: «Krig og mannefall». *Skogns historie* bind IV A – 1964.
- Hallan, Nils 1969: «Den store ufreden». *Skogns historie* bind IV B – 1969. Skogns historie.
- Harrison, Dick 2016: *Tredveårskrigen – En europeisk katastrofe*. Oslo: Dreyer forlag.
- Kavli, Guthorm 1987: *Norges festninger: Fra Fredriksten til Vardøhus*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kiil, Alf 1969: *Arkivkunnskap. Statsarkiva*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Klüwer, Lorentz Diderich 1960 [1823]: *Norske mindesmærker*. Trondheim: Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab.
- Kolberg, Are Skarstein 2011: «Skansen ved fjorden». *Trønderavisa*.
- Kolberg, Are Skarstein 2012: «Konflikt, landskap og rikdom i Levanger». *Levanger historielags årbok – 2012*.
- Lindegren, Jan 1995: «Det danska og svenska ressurssystemet i komparation». I *Mellan två statssystem – 1995*.
- L'Orange, W. 1922: *Av nordenfjeldske dragonregiments historie*. Kristiania.
- Meyer, Frank 2011: «Å se verden fra grenselandet: Det nasjonale og transnasjonale i lokalhistorien». *Historisk tidsskrift* vol, 90, nr. 2 2011.
- Mo, Kristen 2003: «Skånes øvre skanse – den eldste?» *Levanger historielags årbok – 2003*.
- Nyberg, Olav Petter 1993: *Felttog og forsvarsanlegg i grenseland*. Verdal: Verdal kommune.
- Okkenhaug, Kirsten 1990: «Skiløper-soldat!». *Levanger historielags årbok – 1990*.
- Ottosen, Morten Nordhagen 2015: «Utenrikspolitikk 1807–1814». *Norgeshistorie.no – 2015*.
- Pettersen, Arild E. 1990: «Skånes skanse – et spesielt kulturminne i Levanger». *Levanger historielags årbok – 1990*.
- Pollen, Geir 2014: *Armefeldts armé: Historien om en katastrofe*. Oslo: Gyldendal. DOI: <https://doi.org/10.7557/4.3560>

- Schøning, Gerhard 1979: *Reise som gjennem en deel af Norge i de aar 1773, 1774, 1775 paa Hans Majestetets Kongens bekostning er gjort og beskreven*. Trondheim: Tapir.
- Vestrum, Arne 1926: *Skogns historie*, bind 1 – 1926.

ARKIVKILDER

- Demolering av Skånes skanse 1742–1754, KG I, Det norske krigsdirektorium serie D – innkomne skriv ordnet etter avsender, pakke 245: Trondheimske befestninger (1665–1755).
- Dokumenter om et drap oberst Benedict Kress begikk. År: 1648. Danske kanselli, skapsaker – RA/EA-4061/F/L0023/0004/0001. Litra C.
- Ekstraskatt Stjørdal og Verdal 1762–1763. RA/EA-4092/R62/L4303.
- Fogderegnskap for Stjørdal og Verdal fogderi 1718. RA/EA-4092/R62/L4208.
- Fogderegnskap for Stjørdal og Verdal fogderi 1695. RA/EA-4092/R62/L4187.
- Fogderegnskap for Stjørdal og Verdal fogderi 1693–1694. RA/EA-4092/R62/L4186.
- Fogderegnskap for Stjørdal og Verdal fogderi 1687–1689. R62/L4183.
- Kommisjonsforretning over skader påført allmuen nordafjells krigsåret 1718. RA/EA-4070/Ki/L0012.
- Matrikkelprotokoll for Stjørdal og Verdal fogderi 1723. RA/EA-4070/N/Nbf/L0165.
- Matrikler for Strinda, Selbu, Orkdal, Stjørdal, Gauldal og Fosen 1670–1671. RA/EA-2870/Ek/L0033b/0001.
- Skrivelser til kongen, Karl XII, volym 3. Brev til kong Karl XII, datert 6. september 1718. Stockholm: Riksarkivet.